

СТРІЙ

№5, 2023

дослідження з історії одягу

Стрій – науково-популярний журнал, присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, дослідження текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті, присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.

Історичний стрій

Сергій Шаменков

Поясний одяг скіфів та сарматів 3

Сергій Шаменков

Шкіряні каптани з лосиною шкіри
у гардеробі української шляхти та козацької
старшини..... 33

Сергій Шаменков

Гвардійська рота Кардинала
«Gardes du Cardinal». Одяг і озброєння
у 20–30-ті рр. XVII ст. 37

Сергій Шаменков

Образи мешканців Гетьманщини
1740-х років зі збірки Фрідріха
Вільгельма Бергольца 47

Сергій Шаменков

Одяг підрозділів урядових військ Речі
Посполитої та загону шляхетсько-селянської
самооборони «Смоляки» в період діяльності
Олекси Довбуша та Василя Баюрака 59

Уніформологія

Артем Папакін

Однострої польських парамілітарних
організацій Східної Галичини
(1910–1914 рр.) 75

Максим Ющенко

Петлиці Легіону УСС в 1914–1919 рр. 91

Спорядження

Володимир Прокопенко

Парні застібки-гачки в складі
сагайдачних та портупейних поясів
Східної Європи XVI–XVII ст. 103

Володимир Прокопенко, Владислав Безпалько

Перший погляд на ручні сталеві мусати
Східної Європи XVII–XVIII ст. 125

ISSN 2706-7203 (друкована версія), **ISSN 2706-7211** (електронна версія)

Редакційна колегія

Прокопенко В.М., к.х.н. (Київ)
Адаменко Д.В. (Київ)
Папакін А.Г., к.і.н. (Київ)
Сичевський С.В. (Київ)
Тоїчкін Д.В., к.і.н. (Київ)
Шаменков С.І. (Одеса)
Щибря В.В., к.і.н. (Київ)

Над випуском працювали

Головний редактор –
Прокопенко В.М.
Редактор – Папакін А.Г.
Технічний редактор та
дизайн – Безобчук О.В.
Перекладач –
Лісниченко О.І.

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 23861-13701 Р від 19.04.2019

Адреса: Україна, 03058, а/с 9,
Прокопенко Володимир Михайлович
Сайт: <http://striy.org.ua/>
E-mail: email@striy.org.ua

Малюнок на обкладинці:

Скіф та сармат.
Малюнок Сергія Шаменкова

Журнал опубліковано за посиланням:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_5_2023

Striy. Historic Clothing Studies

Striy is a popular science journal on the research of the history of clothing. The journal publishes scientific and popular materials on the history of clothing and uniforms, studies on textiles and accessories for civil and military suits, phaleristics and vexillology. A major place in the journal will be allocated for articles on the issues of practical reconstruction of individual items and technologies, as well as comprehensive sets of clothing and equipment.

The journal is published once a year and distributed electronically free of charge.

Historical Clothing

Serhii Shamenkov

Waist clothing of Scythians and Sarmatians 3

Serhii Shamenkov

Leather kaftans (buff-coats) made of elk skin in the wardrobe of the Ukrainian nobility and Cossack officers 33

Serhii Shamenkov

Cardinal's Guard Company «Gardes du Cardinal». Clothing and equipment in 1620–1630s. 37

Serhii Shamenkov

Images of the Hetmanate residents in the 1740s from the collection of Friedrich Wilhelm Bergholz 47

Serhii Shamenkov

Clothing of the government troops of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the “Smolacy” unit of noble and peasant self-defense during the period of activity of Oleksa Dovbush and Vasył Bayurak 59

Uniformology

Artem Papakin

Uniforms of Polish Paramilitary Organizations in Eastern Galicia (1910–1914) 75

Maksym Yushchenko

Collar patches of the Ukrainian Sich Riflemen in 1914–1919 91

Equipment

Volodymyr Prokopenko

Hook-and-bar belt buckle as part of sahadak and sabre belts of Eastern Europe in the 16th–17th centuries 103

Volodymyr Prokopenko, Vladyslav Bezpalko

First glance on honing steels in Eastern Europe in 17th–18th centuries 125

ISSN 2706-7203 (print version), **ISSN 2706-7211** (online version)

Editorial Board

Prokopenko V.M., PhD (Kyiv)
Adamenko D.V. (Kyiv)
Papakin A.G., PhD (Kyiv)
Sychevs'kyj S.V. (Kyiv)
Toichkin D.V., PhD (Kyiv)
Shamenkov S.I. (Odesa)
Shchybria V.V., PhD (Kyiv)

Editorial Board of the Volume

Chief Editor – Prokopenko V.M.
Editor – Papakin A.G.
Technical Editor and Design – Bezobchuk O.V.
Translator – Lisnychenko O.I.

Registered Ministry of Justice of Ukraine

Certificate of registration:
KB № 23861-13701 P from 19.04.2019

Address: Ukraine, 03058, PO Box 9

Prokopenko Volodymyr

Site: <http://striy.org.ua>

E-mail: email@striy.org.ua

Drawing on the cover:

Scythian and Sarmatian.
Drawing by Serhii Shamenkov.

The journal published by the link:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_5_2023

Сергій Шаменков

Шкіряні каптани з лосиної шкіри у гардеробі української шляхти та козацької старшини

Ключові слова: одяг, лосина шкіра, українська шляхта, козацька старшина, XVI ст., XVII ст.

Стаття присвячена питанню поширення шкіряних каптанів-колетів з лосиної шкіри («скури лосее», «лосина шкіра») серед українського мілітарного прошарку XVI–XVII ст. Аналіз джерел вказує на значне поширення цього типу захисту принаймні в останній чверті XVI ст. та його актуальність аж до кінця XVII ст. Відмічено широке застосування їх кавалеристами, що цілком вписується в європейську мілітарну традицію епохи.

Serhii Shamenkov

Leather kaftans (buff-coats) made of elk skin in the wardrobe of the Ukrainian nobility and Cossack officers

Keywords: clothing, elk skin, Ukrainian nobility, Cossack officers, 16th century, 17th century.

The article is devoted to the issue of the spread of leather kaftans-jerkins made of elk skin among the Ukrainian military establishment of the 16th – 17th centuries. Analysis of the sources indicates a significant spread of this type of garment at least in the last quarter of the 16th century and its relevance until the end of the 17th century. Their common use by cavalrymen was noted, which fully fits into the European military tradition of the era.

Шаменков Сергій Ігорович

Уніформолог, дослідник історії костюму, художник-ілюстратор.

Shamenkov Serhii

Uniformologist, researcher of the costume history, artist/illustrator.

e-mail: rogala@striy.org.ua

Звернувшись до теми шкіряного захисту вояків в XVI–XVII ст., ми вимушені констатувати досить поверхневий інтерес науковців до цієї теми, що призвело до невеликої кількості доступних нам публікацій (Blackmore 18–23, Dowen 157–173). Це дивно з огляду на надзвичайну популярність цього типу захисту у кавалеристів та піхотних вояків багатьох націй Європи.

Досить часто каптани-колеті виготовлялися з лосиної шкіри характерного жовтуватого кольору (хоча також використовувалися шкіра великої рогатої худоби), яка за рахунок особливої вичинки, незважаючи на досить товстий шар шкіри, була відносно гнучкою і одночасно непогано захищала від ударів холодною зброєю та цілком могла захистити свого носія від рикошетних мушкетних пострілів (May et al. 1949–1956). Досить цікавою в ракурсі їхніх захисних властивостей є згадка надійного захисту, який шкіряні колеті давали від стріл американських індіанців під час сутичок Пекотської війни – збройного конфлікту 1636–1638 рр. між племенем пекотів і союзом британських колоністів (Dowen 161–162).

Загалом легкість, відносна простота виготовлення, гарний захист від шабельних ударів та стріл створює образ ідеального захисту для степового фронтиру Європи. Але чи були шкіряні каптани відомі, чи використовувалися вони українською шляхтою та козацькими кіннотниками та що взагалі нам відомо про поширення шкіряних каптанів на наших теренах? Введення у науковий обіг нових писемних джерел потроху проливає світло на цю ситуацію. Так, завдяки публікації в 2014 році низки актових книг волинських гродських і земських судів XVI ст., ми змогли значно розширити своє бачення повсякденного людського побуту Волині XVI ст., в тому числі і щодо каптанів з лосиної шкіри.

Так, 28 травня 1571 р. була записана скарга Адама Мадярського до володимирського замкового уряду на князя Андрія Михайловича Курбського щодо захоплення ним міста Сомін, що містила перелік матеріальних втрат міщан. Серед перелічених речей нерідко зустрічається одяг із лосиної шкіри: «Пана Никодима Дека збито с коня белого яблыкобитого збела, важъности золотых двадцат, а з него знято скорку лосою, жупицу из кнаѳликами сребръными великими важности золотых двадцат» (Безпалько та ін. 167),

«Зас пана Станислава Лишъку збито с коня белого, важности золотых двадцат и чотыри, которого взято нод нимъ; с него злуплено жуницю лосою с кныбликами сребраными, важности золотых двадцат и два» (Безпалько та ін. 168), «Сенка Резника збито с коня мышастого, важности золотых десет, которого под ним взято, злуплено з него каѳтан, новолочованыи барханом чорънымъ, важности золотых чтыри, и скурку лосою с него взято, важности золотых осмъ» (Безпалько та ін. 168), «Андрушкови Ковалеви отнято ручницю добрую губчастую, важности таляровъ два и задано ему ран две синих: одну за плечима над лопатками, а другую нижеи лопатокъ; с него здарто каѳтан, // лосою скоркою новолоченыи, важности золотыхъ осмъ» (Безпалько та ін. 168), «У Матыса Беды отнято ручницю добрую губчастую, важности золотых три, з него злуплено дылею (!) блакитную люнскую с петлицами чиръвоными, важности золотых шестъ и каѳтаник, лосою скоркою новолоченыи, важности золотых шест» (Безпалько та ін. 168), «Кришътоѳа Боровского збито с коня белого, важности золотых двадцатъ, которого взято нод ним ис седлом турецкимъ; а с него знято однорядокъ чорныи влоскии, важности золотых десетъ и каѳтан, новолочоныи лосою скоркою, важности золотых осмъ» (Безпалько та ін. 168, 169), «От Панаса отнято ручницю, важности золотых два, с пороховницею и сокирку за грошеи дванадцат, скуру лосою з него злуплено, важъности золотых шестъ» (Безпалько та ін. 169).

Ще одна скарга зі згадками одягу з лосиної шкіри датована 10 червня 1587 р. Її склав луцький підкоморій Ян Харлінський до володимирського гродського уряду на слуг князя Василя-Костянтина Острозького, які напали на його мяеток Жуковець, побили слуг та відібрали у них одяг, перелік якого подається: «У Яна Шадурского на тот же час злупили делию чирвоную валюндишовую, которая коштовала нят конъ гршеи, у скури лосее на нем оторвали кгузиков сем срибрьныхъ, которие коштовали таляр» (Безпалько та ін. 425), «У Адама Рибальтовского в тотъ же час взяли ручницю, за три золотых купленую, шаблю, за нолковы гршеи купленую, каѳтаник лосее скури, бакгазию подшитыи з баволною, за чотыри золотыи справленыи» (Безпалько та ін. 426). Досить показово, що лише у цих двох скаргах

а

б

Мал. 1. (а) – Художня реконструкція образу полковника Чернігівського полку Мартина Небаби, 1651 р. (© С. Шаменков); (б) – зображення Мартина Небаби зі щоденника А. ван Вестерфельда (за Ю. Мициком та Б. Березенком).

ми нарахували дев'ять шкіряних строїв, і вони належали жителям невеликого містечка та приватної садиби. Це може вказувати на значно більшу кількість згадок, які ми можемо віднайти в майбутньому в ще неопублікованих актових документах.

Наступна згадка стосується вже середини XVII ст., а саме битви під Лоевом 1651 р., де загинув козацький полковник Мартин Небаба. До нас дійшов посмертний опис полковника, де серед іншого одягу згадується каптан з лосиної шкіри: «На Небабі жупан отласовий зелений, коштовний панцир, поверху лосина шкіра з золотими гудзями й таким же шнурком» (Грушевський 322). Крім того, до нашого часу дійшов портрет М. Небаби із щоденника Абрагама ван Вестерфельда, де цей лосиний каптан детально промальований, має властивий такому виробу жовтуватий колір поверхні, описані золоті гудзики та жовті шовкові нашивки (Мал. 1, б)

(Мицик та Березенко 3–4; Шаменков 11). На основі цього малюнку нами була виконана художня реконструкція образу полковника Чернігівського полку Мартина Небаби та наше бачення його каптану з лосиної шкіри (Мал. 1, а) (Шаменков 33).

Подібний одяг ми можемо віднайти серед речей ще одного представника козацької старшини. Так, у реєстрі речей гетьмана Івана Самойловича 1690 р. можна знайти: «кожан лосиною длина 2 аршина без четверти, на рукавах по 9 гапλικов серебряныхъ» та «кофтанъ лосиною подпушенъ передъ да рукава оберью красной» («Опись движимого имущества» 1140).

Згадки шкіряних курток з лосиної шкіри зустрічаються і в польських джерелах, де вони фігурують як «*łosia skora*» та «*kolet z skóry łosiej*». Наприклад, нотатки Я. Пассека середини XVII ст. містять цікавий фрагмент, з якого стає зрозуміло, як само носили такі каптани. Так, з

нього можна зрозуміти, що *łosia skora* була одягнена під панцир, і куля пробила спочатку панцир, потім шкіряний колет та дісталася одягу під ним: «*kule wylecą, kiedy uczynią deszcz ognisty i przez pancerz, i przez łosią skórę, i przez wszystkie vestimenta (suknie)*» (Jan Chryzostom z Gosławic Pasek: *Pamiętniki* 515). Ще одну згадку каптана-колету з лосиної шкіри можна віднайти у поемі Коховського «Fraszki»: «*Gdy na się wdziejesz kolet, kolet z skóry łosiej*» (Gloger 56).

Надзвичайно важливим для нас є визначення значення слова *skóra*, в чому нам може допомогти дисертація Йовіти Журавської-Часцевської, яка присвячена історичним специфічним назвам виробів зі шкіри. З неї ми знаємо, що це слово могло означати не тільки шкіру в широкому сенсі, але й шкіряний одяг: «*kurtka, płaszcz z wyprawionej skóry zwierzęcia*» (Żurawska-Chaszczewska 299). В іншому словнику старовинних висловів можна знайти значення слова *kolet*, що означає жовнірську куртку та відразу

пов'язує його зі шкіряним одягом: «*kolet – kurtka żołnierska, kolet z łosiej skóry*» (Brückner 245).

Таким чином, ми можемо із впевненістю стверджувати, що записи в актових документах та літературних творах – *łosia skora*, *скури лосее*, *лосина шкіра* означають не якусь накинуту звірину шкуру, а саме захисний, пошитий каптан з лосиної шкіри жовтуватого кольору. Незважаючи на невелику кількість актових документів, нам вдалося віднайти одинадцять згадок щодо використання українськими міщанами та шляхтою в XVI ст. та козацькою старшиною в XVII ст. каптанів з лосиної шкіри. Більшість із власників цього одягу, судячи з актів та соціального становища, були вершниками. Питання крою таких каптанів та еволюційного зв'язку з західноєвропейськими шкіряними колетами все ще залишається для нас невирішеним. Але ми сподіваємося з часом, отримавши нові дання, вирішити цю проблему.

Бібліографія

- Blackmore, David. *Arms & Armour of the English Civil Wars*. London: Trustees of the Royal Armouries, 1990.
- Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927.
- Dowen, Keith. «The Seventeenth Century Buff Coat.» *Journal of the Arms and Armour Society*, XXI (5), 2015, pp. 157–188.
- Gloger, Zygmunt. *Encyklopedia staropolska ilustrowana Warszawa. T. 3*, Warszawa: P. Laskauera i W. Babickiego, 1902.
- Jan Chryzostom z Gosławic Pasek: *Pamiętniki*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1929.
- May, B., et al. «Ballistic protective properties of material representative of English civil war buff-coats and clothing.» *International Journal of Legal Medicine*, №134, 2020, pp. 1949–1956.
- Żurawska-Chaszczewska, Jowita. *Słownictwo rzemiosł skórzanych w polszczyźnie historycznej*. Praca doktorska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznan, 2010. AMUR Angular, repozytorium.amu.edu.pl/items/30659c4a-cabf-48a5-bd2f-7f342cad40d2. Accessed 1 August 2023.
- Безпалько, Владислав, та ін., упор. *Українське повсякдення ранньомодерної доби. Збірник документів. Випуск 1. Волинь XVI ст.* Київ: Фенікс, 2014.
- Грушевський, Михайло. *Історія України-Руси*. Том 9, половина 1, Нью-Йорк: Книгоспілка, 1957.
- Мицик, Юрій та Богдан Березенко. «Унікальний портрет полковника Мартина Небаби.» *Сіверянський літопис*, № 4-6, 2013, с. 3–4.
- «Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову.» *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией*. Том 8, Санкт-Петербург, 1884, с. 949–1204.
- Шаменков, Сергій. «Одяг, військове спорядження та зовнішній вигляд козацької старшини середини – другої половини XVII ст.» *Стрій*, №2 (ч. 2), 2020, с. 9–42.

Стрій – науково-популярний журнал, присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті, присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.